

EVLİYA MENKİBELERİNDE BİR İMTİHAN UNSURU OLARAK "İFTİRA"

[Araştırma Makalesi / Research Article]

Nuhile SARIAYDIN*

Geliş Tarihi: 27.02.2024

Kabul Tarihi: 07.05.2024

Öz

Kişilerin haysiyetini ve onurunu zedeleyen, toplumsal huzuru bozan bir davranış biçimi olan iftira, başkaları hakkında söylemedikleri veya işlemedikleri söz ya da eylemlere dair birtakım iddialarda bulunmak olarak ifade edilebilir. Toplumlar da aslı olsa dahi kişilerin hoşlanmadığı şeylerin söylenmesi hoş karşılanmazken insanlar genellikle haset, kindarlık, kötü huy ve alışkanlıkları nedeniyle iftiraya başvurmaktadır. İftiraya uğrayan insanlar ise başlarına gelen bu sıkıntıdan kurtulmak için birtakım yollara müracaat etmektedir. Bu zorlu süreçte insanların göstermiş oldukları sabır, tasavvufta kişinin manevi mertebesinin artmasına vesile olan bir yol ve imtihan olarak görülmektedir. İmtihan bazı kimseler için sıkıntı, bazıları için yapılan günahlara ceza iken inananlar için arınma ve kefarettir. Tasavvufi olgunluğa erdiğine inanılan evliyalar, iftira gibi birtakım musibetlerle karşılaştıkları zaman bu imtihanın kendilerinin manevi derecelerinin artmasına bir vesile olduğunu düşünmüştür. Bu çalışmada ilk olarak "evliya" ve "iftira" terimlerinin tasavvufi anlamı ele alınmış, ardından iftiranın evliyalar için bir imtihan unsuru olarak nasıl kullanıldığı Evliyalar Ansiklopedisi'nde geçen menkıbeler üzerinden ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvu Kültürü, Evliya, Menkıbe, İftira, İmtihan Motifi.

"SLANDER" AS AN ELEMENT OF TESTING IN THE HAGIOGRAPHIES OF SAINTS

Abstract

Slander, which is a form of behavior that damages the dignity and honor of people and disrupts social peace, can be expressed as making some claims about words or actions that they have not said or committed about others. Although Islam forbids saying things that people do not like even if they are true, people often resort to slander due to envy, spitefulness, bad temper and habits. People who are slandered resort to certain methods to get rid of this trouble. In Sufism, the patience that people show in this difficult process is seen as a way and challenge that leads to an increase in one's spiritual rank. While for some it is a hardship, for others it is a punishment for sins committed, for believers it is purification and redemption. The saint, who are believed to have reached Sufi maturity, thought that when they encountered some calamities such as slander, this challenge was a means of increasing their spiritual degrees. In this study, first the sufi meaning of the terms "saint" and "slander" are discussed, and then how slander is used as a challenge for saints is revealed through the hagiographies in the Encyclopedia of Saint.

Keywords: Sufi Culture, Saint, Hagiography, Slander, Motif of Test.

Giriş

Arapça "vela" ve "veliye" fiilinden gelen "veli" terimi sözlüklerde "yardım edilen, korunan; yardım eden, koruyan, Allah dostu, arkadaş, dost, yardımcı" anlamlarında kullanılmaktadır.

* Doktora Öğrencisi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD., e-posta: nuhilesariaydin@gmail.com
Orcid: 0000-0003-0538-4755

“Evliya”¹ terimi ise veli kelimesinin çoğulu olmasına karşın halk arasında tekil anlamda kullanılmaktadır. Evliyalar; dünya işlerine kapılmayan, insanlara yardım eden, az yemekle yetinen, giyime önem vermeyen, gününü ibadetle geçiren, dürüst, takva sahibi, faziletli, Allah’a sevgiyle bağlanan, zorlukları olgunlukla karşılayan, içi hüznü olduğu halde yüzü tebessümlü olan kimseler olarak nitelendirilmektedir (Ocak, 2010: 1; Uludağ, 2013: 25). Hak yolunda olma arzusuyla dolu olan bu kimseler haramdan kaçınmak, nefsi şehvetten korumak, ibadetleri yerine getirmek, Kur’an, sünnet ve sülûkun şartlarını bilmek ve önüne çıkan tüm zorluklara katlanıp sabretmek gibi bazı şartları yerine getirmekle mükelleftirler (Uludağ, 2013: 26). Bu ilkeleri kusursuz bir şekilde hayatına uygulayan kimseler, Allah’ın rızasıyla *evliya* makamına ulaşırlar.

Tasavvufi olgunluk kişinin firaset, keşf ve basiret sahibi olmasıyla mümkündür (Uludağ, 2013: 26). Olgunluk sürecine giden yol ise bilgi, beceri, sabır, hoşgörü ve tefekkürle gerçekleşir. “Sizi bir imtihan olarak hem hayır ile hem de şer ile deniyoruz.” (Enbiyâ 21/35) ayeti düşünüldüğünde Allah, kulunu çeşitli şerler karşısında nasıl sabrettiği ve verdiği nimetler karşısında ise nasıl şükrettiğiyle imtihan etmektedir (Akpınar, 2011: 17-19). Burada asıl imtihanın kalbi yumuşatıp Allah’a yakınlaşma olduğunu ifade eden Hemedani, yaratıcı ile kul arasındaki ilişkiyi “Maşukun darbesini tatmadıkça, kimse aşk davasında sadık olamaz. Maşukun cefasını çekmeyen onun vefasının kadrini bilemez. Maşukun ayrılığını tatmayan ona kavuşmanın lezzetini bilemez. Maşukun yaptığı kötülüğü lütuf bilmeyen maşuktan uzak kalır.” sözüyle anlatmıştır (Cengiz, 2021: 29). Aynı meseleyi, Mus’ab Sa’d, babasından naklettiği bir hadiste “Dedim ki: Ey Allah’ın Resulü! İnsanlardan kimler en çok belaya uğrar? Buyurdular ki: Peygamberler, sonra büyüklükte onlara yakın olanlar. Kişi dindarlığı nispetinde belaya maruz kalır. Kim dininde azimli ve sağlam olursa onun belası da şiddetli olur. Şayet dininde zayıflık varsa, Allah onu da gücü nispetinde imtihan eder. Ta ki o kul hatasız olarak yeryüzünde yürüyünceye kadar bela onun peşini bırakmaz.” şeklinde ifade etmektedir (Yüksel, 2006: 38-40). Kısaca tasavvufta kişiye gelen her musibet onun manevi derecesinin artmasını sağlayan bir araçtır. Evliyalar tarihi göz önüne alındığında ise manevi olgunluğa götüren imtihanlar; sürgün, zehirlenme, zulme uğrama ve iftira olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada ele alınan iftira özelinde bakıldığında, evliyalar yaşadıkları dönemlerde çeşitli iftiralara maruz kalmış ve bu iftiralarından kurtulmak için büyük gayret sarf etmişlerdir.

Sözlükte “bir kimseye kasıtlı ve asılsız suç yükleme, kara çalma, bühtan” anlamlarına gelen “iftira” sözcüğü “fry” kökünden hüması olan “ifterâ” fiilinin mastarıdır (Algül, 2000: 131). Eski Türkçede “iftira” kelimesi yerine birçok kelime kullanılırken Türklerin İslamiyet’i kabul etmesinden sonra 13. yüzyıl edebî metinleri içerisinde önemli bir yere sahip olan divan şiirlerinde “tezvir, bühtan, isnad, kizb, kâzib, yalan, dürûğ, firîb ve mekr” kelimeleriyle birlikte kullanılmıştır (Bahar, 2023: 549). “İftira” terimine en yakın kelime “yalan” olmasına karşın bu iki kelime özünde birbirinden oldukça farklıdır. İftira bir kimseyi haksız yere suçlamak için kullanılırken yalanda her zaman bir suçlama söz konusu değildir. Yalan, kişinin kendisine veya bir başkasına söylediği asılsız ithamlar için de kullanılmaktadır (Akpınar, 2011: 18). Toplum düzenini olumsuz yönde etkileyen bu kavram dinî ve tasavvufi kaynaklarda da görülmüştür.

Günlük hayatta “bir kimseyi işlemediği bir suçla kasıtlı ve asılsız suçlama, yalan yere suçlu gösterme veya aslı olmayan bir durumu varmış gibi nakletmek” anlamında kullanılan “iftira” teriminin yerine; tasavvufta ve Kur’an’da “kazf, ifk ve bühtan” kelimeleri

¹ Tasavvufi gelenekte evliyalar için “ehlullah, iyâlullah, ârif, ehl-i ma’rifet, muhakkik, ehl-i hakikat, muhib, ehl-i mahabbet, âşik, abdal, büdelâ, vâsıl, ehl-i vuslat, saff-asfiyâ, hakîm-hükemâ, ahyâr, nûkabâ, ebrâr, şüttâr, kutub, şeyh, mürşid, gavs, üstat, mürebbî, mürid, sâlik, derviş, ehl-i abâ, sâfiye, mutasavvife, mütekâşşife” gibi sözcükler de kullanılmıştır. Türkçede ise “eren, halk erenleri, ermişler” gibi kullanımlarda evliyaların kastedildiği görülmektedir (Uludağ, 2013).

kullanılmaktadır (Akpınar, 2011: 17; Çağrıçı, 2000: 522; Nas ve Köşger, 2021: 1377). Allah'ın haram kıldığı ve Hz. Muhammed'in de yedi büyük günah arasında saydığı iftira, *Kur'an*'da elli dokuz yerde geçmektedir. Bu iftiralarından biri “ifk” veya “gerdanlık” olayıdır. Hz. Muhammed'in eşi Hz. Aişe, bir sefer sırasında takısını kaybedince onu aramak için ordudan uzaklaşır. Bu sırada kabile hareket eder ve Hz. Aişe orada tek başına kalır. Ordunun gerisinden gelen bir görevli Hz. Aişe'yi görünce ona yardım eder ve ordunun konakladığı yere getirir. Bu durumu fırsat bilen bazı münafıklar, Hz. Aişe ve görevlinin iffetine dil uzatarak onlara iftira atar. Bu durum başta Hz. Muhammed olmak üzere Hz. Aişe ve yakın çevresini derinden etkiler. Hz. Aişe'ye atılan bu iftira üzerine on ayet birden iner. Bunun yanı sıra *Kur'an*'da bahsedilen iftiralar; zina iftiraları, müminlere atılan iftiralar, Hz. Meryem'e atılan iftiralar, Allah'a şirk koşmak için atılan iftiralar ve peygamberlere atılan iftiralar olarak sınıflandırılabilir (Algül, 2000: 3-6; Çatak, 2017: 138).

Tasavvuf tarihinde din büyüklerinin hayatlarını ve kerametlerini konu edinen menkıbelerde evliyaların uğradığı iftiralara da rastlamak mümkündür. Bu çalışmada 12 ciltlik *Evliyalar Ansiklopedisi*'nde yer alan menkıbelere yansıyan ve toplam yirmi altı evliyaya atılan iftiralar ele alınmıştır. İftiraya uğrayan bazı evliyaların doğum ve ölüm tarihleri bilinmediği için iftiralar kronolojik olarak değil, iftiraya uğrayan zatın adına göre alfabetik sırayla verilmiştir.

1. “İftira” İçeren Evliya Menkıbelerinin Olay Örgüleri

İslamiyet'te Allah'ın rızasını kazanmış ve ona dost olan kimseler evliya olarak adlandırılmaktadır. Evliyalar yaşamlarının tamamını dünyevi arzular yerine Hakk'a ibadet etmek, dinin emir ve yasaklarını halka anlatmak için geçirmektedirler. Halkın sevgisini kazanan evliyaların sevenleri çok olduğu kadar hasetçi ve kıskanç kimseler için de birer hedef olarak görülmüşlerdir. Bu nedenle evliyalar çeşitli iftiralara maruz kalmışlardır (Nas ve Köşger, 2021; Özveren, 2018). İslam tarihinde çeşitli sebeplerle iftiraya uğradığını tespit ettiğimiz evliyalar ve evliyaların bu iftiralarından kurtulmak için başvurduğu yollar aşağıda verildiği gibi vuku bulmuştur:

Abdülhakim Arvasi (d.1865-ö.1943) sohbetlerinde dini çıkarları için kullanan kişiler hakkında yaptığı konuşmalardan dolayı bu kimseler tarafından iftiraya uğrar. Bu yüzden tutuklanarak hapse atılır. Daha sonra atılan iftira ile alakası olmadığı anlaşılınca beraat eder (Evliyalar Ansiklopedisi, 1992a: 333-334).

Ahmed Kabili'ye (d.?-ö.1624) hocasından irşad için icazet almadığına dair iftira atılır. Şeyh Fasihuddin bu iftirayı duyunca Ahmed Kabili'yi tetkik etmek ister. Bu nedenle Ahmed Kabili'nin yanına varınca aklında bulunan üç soruya kendisi sormadan cevap vermesi halinde kerametini kabul edeceğini düşünüp yola koyulur. Şeyh Fasihuddin, Ahmed Kabili'nin tüm sorulara cevap vermesiyle söylenenlerin iftira olduğunu anlar (Evliyalar Ansiklopedisi, 1992b: 225-227).

Ahmed Rıfai (d.1118-ö.1182) hakkında iki farklı iftira menkıbesi bulunmuştur. İlkinde Ahmed Rıfai, onu sevmeyen İbrahim Besti isimli bir kimse tarafından bilinmeyen bir sebeple iftiraya uğrar. İbrahim Besti, Ahmed Rıfai'ye iftira dolu bir mektup gönderir. Ahmed Rıfai mektubu cemaatin içinde seslice okutur. “*Allahü Teâlâ'nın indinde şüpheli bir durumum yoksa insanların bana ettiği iftiralara hiç aldırış etmem.*” diyerek İbrahim Besti'ye nezaket dolu bir mektup göndererek kendisine dua etmesini ister. Bu durumdan utanan İbrahim Besti pişman olur ve o beldeden bilinmeyen bir yere gider. Ahmed Rıfai hakkında atılan ikinci iftirada ise Ahmed Rıfai'nin evlialığını çekemeyen bir kimse, aracı vasıtasıyla ona bir mektup gönderir. Mektupta “*Ey bid'atçı, ey zındık*” gibi çok ağır ifadeler kullanır. Ahmed Rıfai'nin cevaben yazdığı mektupta “*Sen benim sevap kazanmama vesile oluyorsun, Cenâb-ı Hak sana hayırlar ihsan etsin.*” demesi üzerine pişman olup Ahmed Rıfai'den özür diler ve onun en sadık öğrencisi olur (Evliyalar Ansiklopedisi, 1992b: 315-316).

Ahmed Yesevi (d.?-ö.1194) hakkında dört farklı iftira menkıbesi bulunmaktadır. İlkinde, Ahmed Yesevi'nin öğrencilerinin sayısı yüz binlere ulaşınca onu çekemeyenler, "*Sohbet meclislerine örtüsüz kadınlar geliyor, erkeklerle birlikte oturuyorlar.*" diye Yesevi'ye iftira atarlar. Bunun üzerine beldenin ileri gelenleri tarafından müfettiş görevlendirilir. Müfettişler söylenenlerin iftira olduğunu anlayınca Ahmed Yesevi iftira atanlara ders vermek ister. "*Baliğ olduğu günden bu ana kadar, sağ elini avret mahalline hiç uzatmamış bir veli istiyorum. Kim vardır? Bu mühim kutuyu ona teslim edeceğim.*" diyen Ahmed Yesevi'nin sualine bir tek Hacı Ata cevap verir. Ahmed Yesevi, Hacı Ata'ya bir kutu verir ve Horasan ile Maverâünnehir'e gönderir. Orada toplanan halk ve iftiracılar huzurunda kutu açılır. Kutudan kor halinde bir ateş ve pamuk çıktığını gören iftiracılar pamuğun yanmadan kaldığını fark edince tövbe edip bir kısmı Ahmed Yesevi'nin öğrencisi olur. Diğer iftirada, Merv şehrinde Mervezi namında bir müderris, Ahmed Yesevi hakkında söylenen uygunsuz ve uydurma sözlere inanıp "*Ben üç bin mesele ezberledim. Hepsine ayrı ayrı sual sorar, onları imtihan ederim.*" düşüncesiyle dört yüz müşaviri ile yola koyulur. Bunu duyan Ahmed Yesevi yanında bulunan Muhammed Danişmend'e Mervezi'nin aklındaki bin suali sildirmesi için emir verir ve emri yerine getirilir. Ardından Süleyman Hakîm Atâ'ya aynı emri verir ve Mervezi'nin aklındaki bin suali de ona sildirir. Mervezi'nin sınav yapacağı gün kürsü kurulur. Mervezi kürsüye çıkmadan Süleyman Hakîm Atâ aynı emri tekrar alır ve Mervezi'nin aklında kalan son bin sual de silinir. Kürsüde tüm suallerini unuttuğunu anlayan Mervezi defterine bakar. Defterine yazdıklarının da silindiğini görünce hatasını anlar ve Ahmed Yesevi'den özür diler. Bir diğer iftira menkıbesinde, Yesi şehrinde bulunan Hristiyanlar, Ahmed Yesevi'nin şöhretinin yayılmasına dayanamayıp ona düşmanlık ederler. Bir gece aralarından birinin öküzünü Ahmed Yesevi'nin hanegâhında bulunan mezbahada kesip ayaklarını oraya atarlar. Ertesi gün kadiya öküzlerinin çalındığını ve Yesevi'nin hanegâhında kesildiğini söylerler. Kadı konuyu araştırması için bir müfettiş görevlendirir. Müfettişler inceleme yaptığı an iftiracılar Ahmed Yesevi'nin kerametiyle köpeğe dönüşür ve öküzün kalan parçalarını yerler. Bu sayede söylenenlerin iftira olduğu anlaşılır. Ahmed Yesevi'ye atılan son iftirada ise birileri bir sığır kesip Ahmed Yesevi'nin hanegâhına atarlar ve ertesi gün ahali ile Ahmed Yesevi'nin hanegâhına gelirler. Yapılanları anlayan Ahmed Yesevi, "*Girin köpekler, girin itler!*" diye bağırır. Bunun üzerine bazı iftiracılar köpeğe dönüşür ve "*Hav, hav, hav!*" diye yürürler. Bu olay üzerine diğer iftiracılar pişman olup Ahmed Yesevi'den özür dilerler (Evliyalar Ansiklopedisi, 1992b: 371-379).

Ayn-ül-Kudat Hemedani'nin (d.?-ö.1131) halk arasında çok sevilmesini çekemeyen ve haset eden Vezir Ebü'l-Kasım Abdullah, Ayn-ül-Kudat imzasıyla, dinin emir ve yasaklarına aykırı bir yazı hazırlar ve devrin âlimlerini toplayıp bu yazıyı okutur. Bunun üzerine "*Böyle söyleyen bir kimsenin dinimizdeki yeri nedir?*" diye sorar. Âlimlerin "*Öldürülmesi lâzımdır.*" fetvası üzerine Ayn-ül-Kudat Hemedani idam edilir (Evliyalar Ansiklopedisi, 1992c: 295-296).

Cabbar Dede'nin (d.?-ö.?, 16-17. yüzyıl) devrin ileri gelenleriyle olan yakınlığını çekemeyenler "*Cabbar Dede'nin koyunları ekinlerimizi yiyerek zarar veriyor.*" iftirasını atar ve karakola şikayet ederler. Karakol komutanı olayı araştırmak ve Cabbar Dede'yi karakola getirmek için iki askerini görevlendirir. Cabbar Dede, askerlere "*Koyunlarımı onların ekin tarlasına sürün. Eğer ekini yerlerse suçlu olduğumu kabul edeceğim.*" der. Koyunlar Cabbar Dede'nin tarlası dışında hiçbir tarlaya girmeyince söylenenlerin iftira olduğu anlaşılır (Evliyalar Ansiklopedisi, 1992ç: 170-172).

Çelebi Arif Küçük (d.?-ö.?), hocası Mevlana Celaleddin-i Rûmî'nin yerine geçince onu çekemeyenler, kendilerine olan borcunu ödemediğine dair iftira atar ve mahkemeye başvururlar. Çelebi Arif Küçük, mahkemede "*Hasımlarımın bu fakiri taciz ettiği, rahatsız ettiği akıl sâhipleri indinde malumdur. Ancak bu istenilen meblağın gerekçesinin açıklanmasını istesek biz onları taciz etmiş olurduk. Çünkü o zaman işin iç yüzü ortaya çıkardı.*"

Sonra biz bu borçtan berî olduğumuza yemin etsek dedemiz Hazret-i Ebu Bekir'in yolundan ayrılmış olurduk. Ayrıca onların bize karşı muameleleri sebebiyle sevap kazanmamız, onların ise bizim yüzümüzden cezalandırılmaları bize uygun düşmez." der ve iddia edilen borcu öder. Böylece şikâyetten ve iftiradan kurtulmuş olur (Evliyalar Ansiklopedisi, 1992ç: 363).

Çelebi Hüsrev (d.?-ö.1562), halkın göstermiş olduğu yakınlıktan dolayı kendisini çekemeyenlerin iftiralarına ve kötüllemelerine maruz kalır. Söylenenleri duyan Sultan Bâyezîd-i Velî (II. Bâyezîd) "*Allahü Teâlâ'nın aziz kıldığı bir zatı zelil etmeyi istemek, o kimsenin alçalmasına, rezil ve rüsva olmasına sebep olur. Böyle mübarek ve kıymetli kimselere izzet, ikram ve hürmetten başkası yapılamaz.*" der. Bunun üzerine iftiracılar korkularından bir şey söyleyemezler. Böylece mesele de kapanmış olur (Evliyalar Ansiklopedisi, 1992ç: 383-385).

Ebü'l-Hasan-ı Şazili'nin (d.1196-ö.1256) dönemin sultanıyla olan muhabbetini çekemeyenler, onun hazineden para çaldığına dair iftira atarlar. Duruma çok sinirlenen sultan, Şazili'nin öldürülmesi için bir asker görevlendirir. Asker, Ebü'l-Hasan-ı Şazili'yi çok sevmektedir ve ona, böyle bir iddiaya inanmadığını söyler. Bunun üzerine Ebü'l-Hasan-ı Şazili kerametiyle altına dönüşen taşı askere göstererek "*Bu taşı alıp sultana götürünüz. Beyt-ül-mâl hazinesine koysun.*" der. Kerameti duyan sultan, söylenenlerin iftira olduğunu anlar ve Şazili'den özür diler (Evliyalar Ansiklopedisi, 1992d: 392).

Feridüddin Genc-i Şeker'in (d.1174-ö.?) meclisine gelen bir grup, sebepsiz yere ona iftira atar ve hakkında asılsız iddialarda bulunur. Bu gruba tevazu ile yaklaşan Feridüddin Genc-i Şeker gidecekleri yolda tehlike olduğundan dolayı başka bir yoldan gitmelerini tavsiye eder. Feridüddin Genc-i Şeker'in uyarılarını dikkate almayan grup, bir fırtınayla helak olur (Evliyalar Ansiklopedisi, 1992e: 195).

Hacı Bayram-ı Veli'nin (d.1352-ö.1429) öğrencilerinin sayısının artması, bazı hasetçilerin dikkatini çeker. Padişah II. Murad'a; "*Sultanım! Ankara'da Hacı Bayram isminde biri, bir yol tutturarak halkı başına toplamış. Aleyhinizde bazı sözler söyleyip saltanatınıza kastedermiş. Bir isyan çıkarmasından korkarız!*" şeklinde iftiralarla dolu bir mektup gönderirler. Padişah, olayı araştırmak için iki müfettiş görevlendirir. Müfettişler Ankara'ya varır varmaz yaşlı bir kimseyle karşılaşır. Müfettişler Ankara'ya geliş sebeplerini yaşlı kimseye anlatınca "*O aradığınız Hacı Bayram bu fakirdir.*" diyerek yaşlı adam kendini tanıtır. Müfettişler Hacı Bayram-ı Veli ile görüşünce söylenenlerin iftira olduğunu anlar fakat padişah fermanı gereği onu Edirne'ye götürürler. Edirne'de padişah da Hacı Bayram-ı Veli ile biraz sohbet edince söylenenlerin yalan olduğunu anlar (Evliyalar Ansiklopedisi, 1992e: 326-327).

Kötü yola düşen bir kadın halinden tövbe ederek Hasan Sezai'ye (d.1669-ö.1738) sığınır. Fakat kadın, geçmişte tanıdığı bazı kimseler tarafından rahatsız edilir. Bu kimseler hem türlü dedikodular çıkarırlar hem de dergâhın kapısına geyik boynuzu asarlar. Bu sıralarda Edirne'de uyuz hastalığı ortaya çıkar. Hastalığın sadece bu iftirayı çıkaranlar ile bu iftiraya inanlara etki ettiği görülünce iftiracılar, Hasan Sezai'den af dilerler. Affedilenler, hastalıktan kurtulur (Evliyalar Ansiklopedisi, 1992f: 44).

İbn-i Arif'in (d.1088-ö.1142) ilminin derinliğini çekemeyen hasetçiler, Sultan Ali bin Yusuf bin Taşfîn'e "*Etrafına halkı toplayıp, senin saltanatına göz dikiyor.*" diyerek İbn-i Arif'e iftirada bulunurlar. Sultan, İbn-i Arif'i huzuruna getirtmek için askerlerini gönderir. Bu esnada İbn-i Arif vefat eder. Daha sonra sultan, İbn-i Arif hakkında söylenenlerin asılsız olduğunu öğrenince yaptıklarına pişman olur ve iftiracıların başındaki kişiyi cezalandırır (Evliyalar Ansiklopedisi, 1992f: 126).

İbn-i Cevzi (d.1116-ö.1201), bilinmeyen bir nedenle² iftiraya uğrar ve hapse atılır. Onun yerine oğlu Yusuf vaaz vermeye başlar. Halife Nasır'ın annesi, Yusuf'tan kendisinin de olduğu bir cemaate vaaz etmesini ister. Yusuf "*Babam, oğlunuz Halife Nasır tarafından hapsedirildi. Eğer onu serbest bıraktırırsanız, biz de sizin isteğinizi yerine getiririz.*" der. Bunun üzerine İbn-i Cevzi serbest bırakılır (Evliyalar Ansiklopedisi, 1992f: 138).

İdris-i Muhtefi'ye (d.?-ö.1615), kendisini çekemeyenler tarafından sapık ve bozuk itikat sahibi olduğuna dair iftira atılır. Söylentiler padişaha ulaşınca konuyu araştırmak üzere müfettişler görevlendirilir. İdris-i Muhtefi halk arasında Hacı Ali Bey adıyla tanındığı için müfettişler tarafından bulunamaz. Müfettişlerden biri, bir gün onun gerçek kimliğini bilmeden Hacı Ali Bey ile söylentiler hakkında konuşur. Bu konuşmada gerçekler anlaşılınca müfettiş, padişaha olan biteni anlatır ve söylenenlerin iftira olduğu anlaşılır (Evliyalar Ansiklopedisi, 1992f: 249-250).

İmam-ı Gazali'ye (d.1058-ö.1111) haset edenler, onun İmam-ı Azam'ın aleyhinde konuştuğuna dair iftiralarını Sultan Sencer'e iletirler. İmam-ı Gazali, Sultan Sencer'in huzuruna gelince "*İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin aleyhinde bulunmuşum diye söz söylüyorlarmış. İşte buna asla tahammül edemem. Allahü Teâlâ'ya yemin ederim ki, ben, Ebu Hanife'nin ümmet-i Muhammed arasında, fıkıh ilminin inceliklerinde ve manasında en büyük âlim olduğumu kesin olarak kabul etmekteyim. Her kim ki bu söylediğimin tersine bir sözüm olduğumu veya bir şey yazdığımı söylerse o yalancıdır.*" der. Bunun üzerine, söylenenlerin iftira olduğuna hükmedilir (Evliyalar Ansiklopedisi, 1992e: 257-264).

İmam-ı Rabbani'nin (d.1564-ö.1624) söz ve eylemleri sonucunda toplumda hurafe ve bid'atların kalktığını gören bazı hasetçiler, Rabbani'ye "*Cüneyd-i Bağdadi, Bayezid-i Bistami gibi büyük meşâyih-i aşağı görüyor.*", "*Vahdet-i vücudu inkâr ediyor.*" ve "*Meşâyih-i izamı inkâr ediyor, Allahü Teâlâ'nın marifetine vasitasız olarak kavuştum diyor.*" şeklinde iftiralar atarlar. İftiralar sultanın kulağına ulaşınca oğlu Şâh Cihan, İmam-ı Rabbani ve tüm öğrencilerini öldürmekle görevlendirilir. Şâh Cihan, İmam-ı Rabbani'yi sultana secde etmesi şartıyla affedeceğini bildirir. İmam-ı Rabbani bunu kabul etmeyerek sultanın huzuruna çıkar. Hakkında söylenenlerle ilgili inandırıcı deliller sunar ve her şeyin iftira olduğu anlaşılır. Bunun üzerine etrafta bulunan bazı Hindular, Müslüman olur. Fakat buna rağmen iftiracılar "*Bunun adamları çoktur. Sözleri bütün memlekette yürürlüktedir. Bunu serbest bırakırsak bir karışıklık çıkabilir.*" diyerek sultanı tekrar aldatırlar ve İmam-ı Rabbani tutuklanır. İmam-ı Rabbani'nin kerametleriyle hapisanede bulunan birçok kişi İslamiyet'i seçer. Rabbani, üç yıl hapiste kaldıktan sonra sultanın yaptıklarına pişman olmasıyla hapisten çıkarılır. Daha sonra sultan, İmam-ı Rabbani'nin öğrencisi olur (Evliyalar Ansiklopedisi, 1992f: 302-305).

Kerimüddin Baba Hasan Ebdali'nin (d.?-ö.1640) yaşadığı beldede Abdünnebi adında nüfus sahibi bir kimse yaşamış. Bu kimse, Kerimüddin Baba'nın talebesi olmak ister fakat eşraftan utandığı için dersleri Ebdali'den kimsenin olmadığı bir yerde tek başına almayı talep eder. Kerimüddin Baba nefis terbiyesi için bunu kabul etmez. Bunun üzerine Abdünnebi "*Eğer bana yalnız yerde yolu talim etmezseniz insanlara sizin bid'at sahibi olduğunuzu söyler, onların size gelip talebe olmalarına mani olurum.*" der. Bu tehdidin sonucunda da istediğini alamayan Abdünnebi, Kerimüddin Baba hakkında çeşitli iftiralar ortaya atar. Bu iftiraları attıktan birkaç gün sonra evi barkı dağılır; çok geçmeden de kendisi ve oğlu ölür (Evliyalar Ansiklopedisi, 1992f: 433).

Dehli sultanı, duyduğu muhabbet nedeniyle Kutbüddin-i Bahtiyar Kaki'nin (d.1173-ö-1235) öğrencisi olur. Bu muhabbeti çekemeyen Şeyhülislam Necmeddin-i Sugra, Hacı Kutbüddin'i beldeden göndermek için bir hayat kadınıyla anlaşır. Sultan ile Hacı Kutbüddin yan

² Evliyalar Ansiklopedisi'nde iftiranın konusu geçmemekle birlikte, başka bir kaynakta İbn-i Cevzi'nin zimmetine mal geçirdiği gerekçesiyle iftiraya uğradığı belirtilmektedir (Yavuz ve Avcı, 1999: 550-551).

yanayken kadın gelir ve Hacı Kutbüddin'den hamile olduğunu söyler. Hacı Kutbüddin, manevi yolla hocasından yardım ister. Hocası Hacı Muinüddin, 258 km öteden durumu anlar ve yardıma gelir. Hacı Muinüddin "*Ey bu kadının rahminde saklı bulunan çocuk! Annen olacak bu kadın, senin babanın bu Kutbüddin olduğunu iddia ediyor. Şimdi sen konuş ve doğruyu söyle!*" deyince çocuk gerçekleri anlatır ve Kutbüddin-i Bahtiyar Kaki iftiradan kurtulur (Evliyalar Ansiklopedisi, 1992g: 16-17).

Menkıbelerde Mevlana Halid-i Bağdadi'ye (d.1778-ö.1826) atılan üç iftira tespit edilmiştir. Bunlardan ilki, haset eden inkârcı bir kimsenin Bağdat valisine giderek Mevlana Halid-i Bağdadi'nin küfür yolunda olduğuna dair attığı iftiradır. Vali, Bağdadi'yi tanıdığı için dönemin âlimlerini etrafına toplar ve bir reddiye yazdırır. Bunun üzerine iftiracı özür diler ve affedilir. İkinci iftirada Mevlana Halid-i Bağdadi, daha önce yanlış yola düşmesine rağmen affettiği öğrencisi Abdülvehhab es-Susi'yi Medine'ye gönderir. Abdülvehhab es-Susi, Medine'de Mevlana Halid-i Bağdadi hakkında küfre varacak iftiralarda bulunur. Bunun üzerine Şam fetva emini bir reddiye yazar ve konu kapanır. Tespit edilen son iftirada ise Mevlana Halid-i Bağdadi, bir gün II. Mahmud'a şikâyet edilir. Şikâyette "*Asker ve silâh topluyor, güçlenip devletinize başkaldırmak istiyor. Ülkeni ondan koruyasın.*" denilerek Bağdadi'ye iftira atılır. Bunun üzerine padişah, iki müfettişini görevlendirir. Müfettişler olayı tetkik eder ve Mevlana Halid-i Bağdadi ile görüşür. Sonunda söylenenlerin asılsız olduğu anlaşılır (Evliyalar Ansiklopedisi, 1992g: 189-195).

Mutarrif bin Abdullah'a (d.?-ö.713) onu çekemeyenler tarafından iftira atılır ve Ziyad bin Ebih'e şikâyet edilir. Askerler Mutarrif bin Abdullah'ı huzura getirirler. Ziyad bin Ebih, askerlere "*Siz onu çağırırken şeklinde, hâlinde bir değişiklik oldu mu?*" diye sorar. Askerlerin hayır demesiyle Ziyad bin Ebih, söylenenlerin asılsız olduğuna kanaat getirir ve Mutarrif bin Abdullah'tan özür diler (Evliyalar Ansiklopedisi, 1992g: 244-245).

Nureddinzade Muslihuddin (d.1502-ö.1573) hakkında çeşitli iftiralar ortaya atılır ve padişaha şikâyet edilir. Padişah, söylenenlerin incelenmesi için emir verir. Nureddinzade Muslihuddin inceleme emri verildiğini duyunca İstanbul'da bir camiye sığınır. Camide Şeyhülislam'la tanışır ve olanları ona anlatır. Nureddinzade Muslihuddin'in ilmüne şahit olan Şeyhülislam, bir mektup yazarak gerçekleri padişaha iletir. Bunun üzerine Muslihuddin affedilir (Evliyalar Ansiklopedisi, 1992g: 370-372).

Pir Ali Aksarayı (d.?-ö.?, 16. yüzyıl) hakkında Sultan Süleyman'a "*Aksaray'da bir kimse Mehdilik davasında bulunuyor.*" diye haber gönderilir. Padişah söylenenleri incelemek için emir verir. Soruşturma sırasında Pir Ali Aksarayı, aleyhinde konuşanlara dönerek hiddetli bir şekilde "*Bizim aleyhimizde bulunan siz misiniz?*" diye sorar. Bunun üzerine iftiracıların biri o an korkudan ölür, diğerleri ise istifra etmeye başlar. Bu durum üzerine soruşturmadan vazgeçilir ve Pir Ali Aksarayı aklanır (Evliyalar Ansiklopedisi, 1992g: 434-435).

Süleyman Rüşdi Efendi (d.?-ö.1834) hakkında II. Mahmud'a bazı uygunsuz sözler iletilir. Padişah, kendisini yanına çağırıp meseleyi soruşturmak ister. Rüşdi Efendi, padişahın karşısında çok rahat tavırlarda bulununca uyarılır. Bunun üzerine Süleyman Rüşdi Efendi "*Sultanım! Ahirette bahsettiğiniz evsaftan sormazlar. Siz çobansınız. Tebaanızın çobanısınız. Sürünüzden mesulsünüz. Size bunu sorarlar. Sen buna dikkat et!*" der ve oradan ayrılır. II. Mahmud bu sözlerden çok etkilenir ve onun kerametini anlar. Böylece Süleyman Rüşdi Efendi iftiradan kurtulur (Evliyalar Ansiklopedisi, 1993a: 94).

Ehl-i sünnet düşmanları, halife Kaim Biemrillah'a giderek Tâc-ül-Arifin (d.1026-ö.1107) hakkında "*Zeynel Abidin oğullarından bir kimse vardır. Ona büyük bir halk topluluğu tâbi oldu. Hilâfet benim hakkımdır diye iddiada bulunuyormuş. Şimdiden çaresine bakılmazsa, ileride büyük fitne olur.*" iftirasında bulunurlar. Halife Kaim Biemrillah, Tâc-ül-Arifin'i yanına çağırır. Tâc-ül-Arifin yolda bir camide ibadet ettiği sırada kılık değiştirerek orada bulunan

halife, onun kerametini görür ve söylenenlerin yalan olduğunu anlar (Evliyalar Ansiklopedisi, 1993a: 384-398).

Ünsi Hasan Efendi'yi (d.1645-ö.1723) sevmeyen bir kimse, Mustafa Paşa'ya giderek onun hakkında türlü iftiralarda bulunur. Ünsi Hasan Efendi'yi ertesi gün sürgüne göndermeye karar veren Mustafa Paşa, akşam uyuduğunda sabaha kadar rüyasında ateş ve alev görür. Çevresinde bulunan bir kişi, bu rüyayı "*Efendim! Siz ya birine zulüm ve haksızlık yapmışsınız veya haksızlık yapacaksınız! Öyle bir niyetiniz olmalı. Zira böyle ateş görmek, ancak Allahü Teâlâ tarafından bir ikazdır, uyardır, tembihtir. Sizlere bundan sakınmak lâzımdır.*" şeklinde yorumlar. Bunun üzerine hatasını anlayan Mustafa Paşa, Ünsi Hasan Efendi'den özür diler ve onun hayır duasını almak ister (Evliyalar Ansiklopedisi, 1993b: 104-107).

2. "İftira" İçeren Evliya Menkıbelerinin Yorumlanması

İncelemeye tabi tutulan menkıbelere genel olarak bakıldığında, *Evliyalar Ansiklopedisi*'nde tespit edilen çoğu menkıbenin tarihi net olmadığı için iftira hadiselerinden hangisinin daha önce gerçekleştiğinin belirlenmesi hayli güçtür. Yine de menkıbelerin geçtiği dönemler üzerinden bir yoruma gidildiğinde ilk iftira, Mutarrif bin Abdullah'a atılan iftira olarak karşımıza çıkmaktadır. Mutarrif bin Abdullah'ın doğum tarihi tam olarak bilinmese de Hz. Peygamber döneminde yaşadığı, birçok hadis-i şerife kaynaklık yaptığı bilinmektedir.

Evliya menkıbeleri karşılaştırmalı olarak incelendiğinde bir evliyanın iftiraya uğramasındaki en büyük sebebin kıskançlık ve çekememe olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra evliyanın dönemin yöneticilerine yakın olması, öğrencilerinin sayısının çok olması ve evliyaya halkın göstermiş olduğu yakın ilgi de başlıca iftiraya maruz kalma sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahmed Kabili, Ahmed Rifai, Ayn-ül-Kudat Hemedani, Çelebi Arif Küçük, İmam-ı Gazali, İbn-i Arif, İdris-i Muhtefi, İmam-ı Rabbani, Mevlana Halid-i Bağdadi, Mutarrif bin Abdullah, Nureddinzade Muslihuddin ve Ünsi Hasan Efendi kıskançlık/çekememe; Ahmed Yesevi, Çelebi Hüsrev ve Hacı Bayram-ı Velî öğrencilerinin çok olması/halkın göstermiş olduğu yakın ilgi; Cabbar Dede, Ebü'l-Hasan-ı Şazili, Kutbüddin-i Bahtiyar Kaki devrin yöneticileriyle arasının iyi olması nedeniyle iftiraya maruz kalmıştır. Bazı evliyaların iftiraya uğrama sebeplerinin ise yukarıdaki genellemelerin dışında kaldığı, olayın gerçekleştiği dönemde meydana gelen bazı olaylar nedeniyle iftiraya uğradıkları görülmüştür. Abdülhakim Arvasi, sohbetlerinde dini çıkarları için kullanan kişiler hakkında yaptığı konuşmalardan dolayı, Hasan Sezai kötü yola düşen bir kadının tövbe etmesinden sonra ona sahip çıktığı için, Feridüddin Genc-i Şeker bilinmeyen bir sebeple, Kerimüddin Baba Hasan Ebdali ise öğrencisi olmak isteyen bir kimsenin isteklerini kabul etmediği için iftiraya maruz kalmıştır.

İncelemeye tabi tutulan yirmi altı menkıbede evliyalara atılan iftiraların genellikle birbirinden farklı olduğu, çok azının ise birbirine benzediği görülmüştür. Diğer taraftan bazı menkıbelerde iftiraların içeriği hakkında bilgi bulunmamakta, sadece evliyanın iftiraya uğradığı söylenmektedir. Abdülhakim Arvasi, Ahmed Rifai, Çelebi Hüsrev, Mutarrif bin Abdullah ve Süleyman Rüşdi Efendi'ye atılan iftiraların konusu belli değildir. Menkıbelerde sadece bu zatların iftiraya uğradığı bilgisi yer almaktadır.

Evliyaların uğradığı iftiralarda görülen ortak unsurlardan biri; evliyanın silah, asker veya ahaliyi toplayarak isyan çıkarmak istemesiyle ilgilidir. Bu durumda iftira padişaha iletilmekte ve padişah, derhal bir asker/müfettiş görevlendirip durumu inceletmektedir. İnceleme esnasında asker/müfettiş, evliyanın konuşmasından veya yaşının vermiş olduğu olgunluktan ötürü söylenenlerin iftira olduğunu anlamaktadır. İnceleme sonucunun padişaha iletilmesiyle evliyadan özür dilenip hayır duası istenmektedir. Hacı Bayram-ı Velî'nin isyan çıkaracağına dair iftirada müfettişler, Hacı Bayram-ı Velî ile görüşünce söylenenlerin iftira olduğunu anlamıştır. Mevlana Halid-i Bağdadi'nin etrafına asker toplayıp ayaklanacağı iftirası üzerine II. Mahmud, iki müfettişini görevlendirmiş ve

müfettişler, Bağdadi ile görüşükten sonra onun suçsuz olduğunu anlamıştır. İbn-i Arif'in ayaklanma çıkaracağına dair iddialar üzerine ise meseleyi araştırmaları için sultan askerlerini göndermiş, askerler iddiaların bir iftiradan ibaret olduğunu anlamışlar, ancak İbn-i Arif kendisine atılan iftiranın çözüldüğünü öğrenmeden ölmüştür.

Evliyaların iftiraya uğradığı ortak konulardan bir diğeri ise hırsızlıktır. Menkıbelerde hırsızlıkla ilgili iftiraya uğrayan evliya, göstermiş olduğu kerametle iftiradan kurtulmaktadır. Ebü'l-Hasan-ı Şazili'nin taşı altına dönüştürmesi ve Ahmed Yesevi'ye atılan iftirada müfettişlerin incelemesi sırasında iftiracıların köpek gibi havlaması karşılaşılan örneklerdir. Hırsızlık iftirasına uğrayan evlialardan Çelebi Arif Küçük, iftiracının yalancı durumuna düşmemesi için söylenen borcu ödemiş; İbn-i Cevzi ise halifenin annesinin isteği üzerine hırsızlık iftirasıyla düştüğü hapisten kurtulmuştur.

Evliyanın "küfür ehli" olduğuna dair iftiralarla da karşılaşmıştır. Burada dikkati çeken en önemli unsur, evliyanın Hindistan bölgesinde doğmuş/yaşamış olmasıdır. Feridüddin Genc-i Şeker'in ilah olduğunu iddia ettiğine dair iftirada, iftiracılar çıktıkları bir yolculukta helak olmuşlardır. İmam-ı Rabbanî'nin vahdet-i vücudu inkâr ettiğine dair iftirada, Rabbanî'nin sultanın huzuruna çıkmasıyla söylenenlerin iftira olduğu anlaşılmıştır. Öğrencisi olmak isteyen nüfuz sahibi kimsenin dersleri tek başına alma isteğini kabul etmemesi üzerine Kerimüddin Baba Hasan Ebdali'ye bid'at sahibi olduğuna dair iftira atılmış, birkaç gün sonra iftiracı ile çocuğu ölmüştür. Mevlana Halid-i Bağdadi'nin küfür yolunda olduğuna dair iftirada ise dönemin valisi Bağdadi'yi tanıdığı için âlimlere reddiye yazdırmış ve Bağdadi, iftiradan kurtulmuştur.

İncelemeye tabi tutulan menkıbelerde, bazı evliyalarla ilgili birden fazla iftiraya rastlanmış ve bu iftiralar ile ilgili bazı ortak sahneler göze çarpmıştır. İlgili sahneler dikkatle incelendiğinde "ciddi benzerlikler bulunan menkıbelerin hemen yazıya aktarılmadığı, hayli bir zaman sonra sözlü gelenekten derlenerek yazılı ortama taşındığı dikkate alındığında aralarında büyük benzerlikler bulunması ve birindeki sahnenin veya cümlelerin diğerine aynen aksettirilmiş olması olağan karşılanabilir" (Aykaç, 2022: 548). Ahmed Rıfai ile ilgili tespit edilen iki menkıbede de iftiralar mektupla Ahmed Rıfai'ye iletilmiş, iki mektuba da Ahmed Rıfai nezaket dolu bir dille cevap yazmış ve sonunda iftira atan kişiler pişman olup özür dilemiştir. Bu iki menkıbenin farklı yönleri ise bir menkıbede iftira atan kişinin ismi belli iken diğerinde belli değildir. İki sahne birlikte düşünüldüğünde gerçekleşen olayların benzer olduğu görülmektedir. Ahmed Yesevi hakkında tespit edilen iki iftiranın sahnelerinin büyük oranda benzer olması da aslında bu iki olayın aynı olduklarını düşündürmektedir. İlk menkıbede Ahmed Yesevi, Yesi şehrindeki Hristiyanların öküzlerini çalmakla suçlanmaktadır. Devrin ileri gelenlerinin görevlendirdiği müfettişler inceleme yaparken iftiracılar köpeğe dönüşmüş, bu sayede söylenenlerin iftira olduğu anlaşılmıştır. İkinci menkıbede ise bir kişi, Ahmed Yesevi'yi yine öküzünü çalmakla suçlamıştır. Yapılan inceleme sırasında Ahmed Yesevi'nin "*Girin köpekler, girin itler!*" diye bağırmasıyla iftiracılar köpeğe dönüşüp havlamaya başlamıştır. Her iki iftirada da sahnelerin büyük oranda benzer olması, bu iki olayın birbirinin varyantı olduğunu düşündürmektedir. Mevlana Halid-i Bağdadi'nin menkıbeleri için de benzer his oluşmaktadır. Birinci olayda Mevlana Halid-i Bağdadi'ye küfür yolunda olduğuna dair iftira atılmış, Bağdadi kendisini tanıyan valinin devrin âlimlerine reddiye yazdırmasıyla iftiradan kurtulmuştur. İkinci olayda da küfür yolunda olduğuna dair iftiraya uğramış, Şam fetva emininin yazdığı reddiye ile yine iftiradan kurtulmuştur.

İncelemeye tabi tutulan menkıbelerde dikkati çeken bir başka husus ise iftiraya uğrayan evliyaların doğrudan dönemin sultanı, padişahı, valisi, halifesi veya ileri gelenlerine şikâyet edilmeleri ya da iftiraların bu kişilerin kulağına gitmesidir. Bu durumda ilgili evliyalar için tutuklanma, sürgüne gönderilme, huzura çağrılma veya görevlendirilen asker/müfettiş tarafından sorgulanma gibi durumlar hızla gerçekleşmektedir. Mevlana Halid-i Bağdadi'ye

atılan iftira padişahın, Ahmed Yesevi'ye atılan iftira devrin ileri gelenlerinin kulağına gitmiş ve meseleyi tetkik için müfettiş görevlendirilmiştir. Hacı Bayram-ı Velî, İdris-i Muhtefi, Pir Ali Aksarayı, Nureddinzade Muslihuddin ve İbn-i Arif padişaha; Cabbar Dede komutana şikâyet edilmiş ve müfettişlerin/askerlerin olayı araştırması istenmiştir. Ebü'l-Hasan-ı Şazili ve İmam-ı Rabbani'ye atılan iftiranın sultanın kulağına gitmesiyle haklarında ölüm emri verilmiştir. İmam-ı Gazali ve Süleyman Rüşdi Efendi sultanın, Mutarrif bin Abdullah valinin, Tâc-ül-Arifin halifenin huzuruna çağırılmıştır. Ünsi Hasan Efendi ise paşa tarafından sürgüne gönderilmek istenmiştir.

Evliyaların dönemin yöneticilerine şikâyet edilmeleri veya yöneticilerin iftirayı duyması durumunda her ne kadar tutuklanma, sürgüne gönderilme, huzura çağırılma veya asker/müfettiş tarafından sorgulanma söz konusu olsa da sahnenin sonunda suçsuz oldukları anlaşılmalı ve kendilerine bir ceza uygulanmamaktadır. Bu durumla ilgili sadece iki aksi örnek tespit edilmiştir. İftiraya uğrayan İbn-i Arif sultanın huzuruna gelirken yolda vefat etmiştir. Soruşturma sonunda İbn-i Arif'in iftiraya uğradığı anlaşılmalı ve padişah tarafından iftiracıların başındaki kişi cezalandırılmıştır. Yine iftiraya uğrayan Ayn-ül-Kudat Hemedani ise devrin âlimlerinin fetvası üzerine idam edilmiştir.

Sözlükte “ermiş kimselerin gösterdiklerine, yarattıklarına inanılan, aklın sınırlarını aşan, şaşkınlık verici, doğaüstü olay” olarak tanımlanan “*keramet*”, İslamiyet'te evliyaların veya salih kimselerin Allah'ın izniyle göstermiş oldukları olağanüstü yetenektir (Yıldız, 2009: 42; Kubat, 2013: 42). Evliyalar bu yeteneklerini yaşamları boyunca kendi etraflarına göstermeye gayret etmişlerdir (Tek, 2013: 165). İncelenen menkıbelerde bazı evliyalar, göstermiş oldukları keramet sayesinde iftiradan kurtulmuşlardır. Her ne kadar gösterdikleri kerametlerle iftiradan kısa sürede kurtulsalar da tasavvufi olgunluğa giden süreçte iftiranın kendileri için birer imtihan unsuru olduğu da unutulmamalıdır.

Halk anlatıları içerisinde yer alan don değiştirme motifi, “canlı veya cansız varlıkların kendilerine has niteliklerini kaybederek cansız veya canlı varlık haline dönüşmesi” olarak tanımlanmaktadır (Boratav 1994: 62; Küçük, 2000: 98). Sadece Ahmed Yesevi'nin menkıbelerinde don değiştirme motifine rastlanmaktadır. Menkıbelerde Ahmed Yesevi, kendisine atılan iki iftirada iftiracıları köpeğe dönüştürerek don değiştirme motifini ortaya çıkarmıştır.

Sonuç

Toplumun temel dinamiklerini derinden sarsan davranış biçimlerinden biri olan iftira, hem kişinin kendisine hem de içinde yaşadığı toplum hayatına zarar vermektedir. İftiraya uğrayan kişi maddi ve manevi telafisi güç sorunlarla karşılaşacağı gibi, iftira kişinin itibarını kaybetmesine de neden olabilmektedir. Ayrıca toplumun düzeni ve işleyişi bozulmakta; insanlar arasındaki saygı, sevgi, samimiyet, güven ve dostluk bağları ortadan kalkmakta; çatışmalar ortaya çıkabilmektedir. İftira ve iftiranın doğurduğu büyük sorunlara menkıbevi anlatılarda sıklıkla rastlanmaktadır.

12 ciltlik *Evliyalar Ansiklopedisi*'nde yapılan incelemelerde, iftiranın bir imtihan unsuru olarak kullanıldığı toplam yirmi altı menkıbe tespit edilmiştir. Bu menkıbeler karşılaştırmalı olarak incelendiğinde; bir evliyanın iftiraya maruz kalmasının esas nedeninin kıskançlık ve çekememe olduğu, bunun yanı sıra olayın gerçekleştiği dönemde meydana gelen olaylar nedeniyle bireysel olarak iftiraya uğrayan evliyaların da bulunduğu göze çarpmaktadır. Söz konusu menkıbelerde adı geçen evliyalar farklı coğrafyalarda yaşamış olmasına rağmen bazı evliyalara benzer iftiralar atılmıştır. Ahmed Yesevi ve Ebü'l-Hasan-ı Şazili'ye hırsızlık yaptıklarına; Ayn-ül-Kudat Hemedani, İdris-i Muhtefi ve İmam-ı Rabbani'ye dinin emir ve yasaklarına aykırı konuştuklarına; İmam-ı Gazali ve İmam-ı Rabbani'ye dönemin ileri gelen din âlimlerinin aleyhinde sözler söylediklerine; Hacı Bayram-ı Velî, Mevlâna Halid-i Bağdadi ve İbn-i Arif'e silahlanıp isyan çıkaracaklarına; İdris-

i Muhtefi, Hasan Sezai ve Ahmed Yesevi'ye ise iffetlerine dair iftira atılmıştır. Bu evliyalarından Ahmed Yesevi, Mevlana Halid-i Bağdadi ve İmam-ı Rabbani'ye birden fazla iftira atıldığı görülmektedir. Söz konusu menkıbelerde Ayn-ül-Kudat Hemedani hariç diğer tüm evliyalar atılan iftiralarından kurtulmuştur. Ayrıca iftira atan kişilerin çoğunlukla işledikleri suçtan pişman oldukları, pişman olmayanların ise bir belaya uğradıkları görülmüştür.

Daha önceki çalışmalarda, iftiranın üç farklı şekilde ele alındığı görülmektedir. Birinci grubu iftiranın "ahlâkî bir konu" olarak incelendiği, ikinci grubu iftiranın "bir hukuk suçu" olarak ele alındığı çalışmalar oluşturmaktadır. Üçüncü gruptaki çalışmalar ise edebî metinlerde "iftira anlamında kullanılan sözcüklerin incelenmesi" üzerine yoğunlaşmıştır. Fakat iftiranın bir imtihan unsuru olma bağı hep görmezden gelinmiştir. Bu çalışmada *Evliyalar Ansiklopedisi*'ndeki iftiraya dair menkıbeler ele alınmış; olgunlaşma sürecinde iftiranın evliyalar tarafından bir "imtihan" unsuru olarak görüldüğü ortaya konulmuştur.

Kaynakça

- Akpınar, Ali (2011). "Yalan ve İftira". *Somuncu Baba Dergisi*, 131: 17-19.
- Algül, Hüseyin (2000). "İslâm Tarihinden Örneklerle İftira Olayına Tahlilî Bir Bakış". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(1): 113-121.
- Aykaç, Onur (2022). "Eşik as a Scale (Maqam) of Asking for Forgiveness in Hagiographies". *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 26: 543-550.
- Bahar, Bahanur Özkan (2023). "Divan Şiirinde İftira". *Ulusal Eğitim Dergisi*, 3(2): 548-562.
- Boratav, Pertev Naili (1994). *100 Soruda Türk Folkloru*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Cengiz, Muammer (2021). "Tasavvufta Belâ ve İmtihan Telakkisi". *Sufiyye*, 10: 9-47.
- Çağrı, Mustafa (2000). İftira. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde, C. 21, 522-523. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çatak, Muhammed Emin (2017). *Kur'an-ı Kerîm'de İftira Kavramı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Evliyalar Ansiklopedisi-1* (1992a). İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları.
- Evliyalar Ansiklopedisi-2* (1992b). İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları.
- Evliyalar Ansiklopedisi-3* (1992c). İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları.
- Evliyalar Ansiklopedisi-4* (1992ç). İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları.
- Evliyalar Ansiklopedisi-5* (1992d). İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları.
- Evliyalar Ansiklopedisi-6* (1992e). İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları.
- Evliyalar Ansiklopedisi-7* (1992f). İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları.
- Evliyalar Ansiklopedisi-8* (1992g). İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları.
- Evliyalar Ansiklopedisi-9* (1992ğ). İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları.
- Evliyalar Ansiklopedisi-11* (1993a). İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları.
- Evliyalar Ansiklopedisi-12* (1993b). İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları.
- Kubat, Mehmet (2013). "İslami Öğretide Keramet". *Milel ve Nihal*, 10(1): 41-70.
- Küçük, Mehmet Alparslan (2020). "Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Geleneğinde 'Don Değiştirme'". *Bilig*, 94: 97-122.

- Kazan Nas, Şevkiye ve Köşger, Hatice (2021). "Dil Yarası, Yüz Karası: Klasik Türk Şiirinde İftira". *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 7(4): 1376-1402.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2010). *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özveren, Sema (2018). "Bir Kadın Evliya Örneği: Elif Ana". *Motif Vakfı Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildirileri*. (Çanakkale, 8-10 Kasım 2018). İstanbul: Motif Vakfı Yayınları, 348-356.
- Tek, Recep (2013). "Anadolu Dervişlerinin Manevî Nüfuzlarının Günümüze Etkileri Bağlamında Şeyh Turesan Veli Hazretleri". *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 4: 157-172.
- Uludağ, Süleyman (2013). Veli. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde, C. 43, 25-28. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yavuz, Yusuf Şevki ve Avcı, Casim (1999). İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde, C. 20, 550-551. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yıldız, Abdulvahap (2009). "Kerâmet ve İstidrâc". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21: 41-64.
- Yüksel, Yakup (2006). *Tasavvufta Sabır ve Şükür Anlayışı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.